

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ПЕРШІЙ ДЕКАДІ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 2(41), с. 39–44

Проблема формування нової системи світоустрою, коли активно реалізуються взаємодія та взаємопроникнення сучасної мультиполярної системи міжнародних відносин із модерними тенденціями світооблаштування – глобалізацією, локалізацією, інтеграцією та дезінтеграцією, світовою економічною кризою, зміною ролі національних держав, є однією із ключових проблем сучасної науки. Особливий науковий інтерес викликають напрям, зміст та якість цього процесу, позначеного відмінністю або подібністю функціонуючих соціально-політичних систем, в яких об'єктивна суспільна реальність визначає зміст геополітичної дійсності.

У першій декаді ХХІ ст. відбуваються процеси істотної трансформації системи міжнародних відносин, якісно нової конфігурації світоустрою, що ґрунтується на загальних, детермінованих історичними умовами принципах. Соціально-політичне, культурно-етнічне, національно-духовне розмаїття сучасного світу, неухильно зростаюче значення міждержавних, міжнаціональних комунікацій, стрімкість подій сучасного життя суспільства являє собою об'єктивний процес, обумовлений розвитком інтегрованих в нього суб'єктів міжнародних відносин. Напрямок, зміст та якість цього процесу детерміновані рисами відмінності/подібності існуючих соціально-політичних систем, в яких об'єктивна суспільна реальність значною мірою задає (зумовлює) контент геополітичної дійсності.

Дослідження проблем нової системи міжнародних відносин знайшли відображення у працях зарубіжних учених, таких як Р. Арон, З. Бжезинський, Б. Бюзан, Е. Гідденс, Р. Гілпін, Ч. Капхен, Дж. Кірпатрік, Г. Кіссінджер, М. Конеллі, Г. Моргентгау, Дж. Най, Дж. Розенау, У. Ростоу, У. Томпсон, Е. Тоффлер, К. Уолтц, Дж. Форрестер, Дж. Фрідман, Ф. Фукуяма, Р. Хаас, Ю. Хабермас, С. Хан-

тінгтон та ін. У сфері дослідження глобальних проблем, у тому числі міжнародних відносин, значний інтерес викликають праці як українських науковців – В. Бебика, Л. Губернського, Є. Камінського, В. Крушинського, В. Манжолі, Ю. Пахомова, М. Фесенка, А. Філатова, І. Хижняка, С. Шергіна, С. Юрченка, так і їхніх російських колег – Т. Бордачова, С. Глазьева, В. Дахіна, Б. Кагарлицького, С. Караганова, В. Кувалдіна, Ф. Лукьянова, В. Ніконова, А. Панаріна, Е. Проніна, С. Смульського, А. Уткіна, В. Цимбурського та ін.

Розглянемо сучасний світоустрій як поліаспектну складноструктуровану систему з певними політичними, економічними, духовними та іншими відносинами і зв'язками; сформулюємо специфічні закони, що налагоджують необхідні, загальні, сутнісні зв'язки між структурними елементами, з яких побудована світополітична конструкція; зробимо теоретико-методологічні та практичні висновки про особливості функціонування системи міжнародних відносин; проаналізуємо певні аспекти співпраці складових сучасної системи світоустрою, дослідимо характер і вектор їх синергетики, враховуючи те, що функціонувати вони мають задля збереження

миру на Землі й, безумовно, задля всебічного розвитку кожної людини на планеті, захисту її прав, свобод та інтересів.

У ХХІ ст. перед людством постала проблема докорінних змін комплексу глобальних проблем, у тому числі міжнародних відносин, зміст яких зі всією очевидністю характеризує новий етап світового розвитку. Зростаюча імплікація культур, цивілізацій, регіонів, країн актуалізує динаміку широкомасштабних процесів світової глобалізації, що, безперечно, зумовлює з'єднання або роз'єднання народів, з одного боку, а з другого — припиняє роль національних державних утворень, що послаблює, або взагалі руйнує, існуючі нестійкі зв'язки світооблаштування. Головним завданням сучасних політологічних досліджень постає звернення до переосмислення політичної картини світу з метою прогнозування розвитку нового порядку або нового хаосу. Отже, усвідомлення формування нового загальноцивілізаційного світобачення нині являє собою одну з найважливіших проблем, яка найтіснішим чином пов'язана з найголовнішою проблемою сучасного світу — завданням збереження життя на Землі.

Аналізуючи розвиток системи міжнародних відносин, потрібно в методологічному і концептуальному плані враховувати як еkleктичність, стохастичність, евентуальність, контрадикторність зазначеного процесу, так і технологічні, організаційні, правові й координаційно-регулюючі новації, пов'язані з регіональними, державними, етнонаціональними, транснаціональними складовими системами міжнародних відносин.

Л. Берталанфі визначає систему як сукупність взаємозалежних чи взаємодіючих елементів, що утворюють певну стійку структурну єдність, в якій система реалізує свою цілісність. У складних системах, в цьому контексті — соціально-політичних, цілісність проявляється з максимальною ефективністю — в актуалізації важливих системних якостей: самоорганізації і самокерованості [1]. Виходячи з цього, визначаємо систему міжнародних відносин як динамічну інтерактивну взаємодію у політико-часовому просторі державних і недержавних утворень, по-

літичних, соціальних, економічних сил, що розвивають комплекс конкретних конструктивних або деструктивних процесів у загальносвітовому просторі, екстремумами якого є консенсус і конфлікт.

Значимо, що цей простір є вельми специфічним як за своєю структурою, цілями, умовами й правилами розвитку і взаємодії, так і за політичними й ідеологічними спрямуваннями, установками, преференціями, які є необхідними (але недостатніми) передумовами і, власне, продуктами подібної взаємодії.

Слід зауважити, що політичні, соціальні, економічні колізії, характерні для сучасного світу, їх концептуальний аналіз необхідно вибудовувати, виходячи із принципів, що детермінують загальну консенсусну парадигму регулювання процесів, іманентних (властивих) системі міжнародних відносин. Таким чином, дефініції соціально-політичних аспектів функціонування системи міжнародних відносин є нічим іншим, як проявами соціально й політично значущих інтеракцій у конкретних специфічних умовах життя та певних аспектах існування національно-державних утворень, суспільних груп, організацій і, нарешті, самої особистості. Звідси випливає вельми важливий не лише теоретико-методологічний, а й практичний висновок про те, що особливості функціонування системи міжнародних відносин почасти сприймаються не у формі ретельно обґрунтованих наукових результатів і концепцій, але у вигляді зафіксованих у настроях та інтенціях індивідів, які складають соціально-політичні групи різного масштабу. Насправді потреби узагальненої, інтегрованої людини цілком залежать від запитів геополітичного середовища, яке, у свою чергу, здатне реалізуватися як проекція прагматичної, конструктивної, гармонійної, безконфліктної взаємодії між державами у майбутньому.

У зазначеному контексті значної актуальності набуває саме конфлікт, поняття та зміст якого, як суто зіткнення протилежних сил, інтересів, думок, трансформуються в сучасному світі від казуального конфлікту до конфліктного буття. Конфліктність нашої епохи — це, на думку російського політолога

Е. Проніна, передусім онтологічна даність й водночас об'єктивно-цілісний етап соціально-політичної ери з усіма її протиріччями, кризами, конфліктами. Ця обставина, продовжує дослідник, продиктована насамперед тим, що політичний час епохи стає байдужим до потреб та бажань громадян, які програмують його загибель [4, 17].

Трансформація системи міжнародних відносин від біполярної до мультіполярної (багатополярної) триває (втім, С. Хантінгтон наголошує на бімультіполярній моделі), але варто пам'ятати, що і в цьому питанні немає домінуючого уявлення. У зазначеному дискурсі певний сенс має теза Р. Хааса щодо розуміння нинішнього світу як безполосного, в якому владу розподілено між багаточисельними, але відносно рівновеликими центрами. За умов багатополярності у системі міжнародних відносин регулюючі та обмежуючі її фактори перебувають під впливом позасистемних чинників, що визначаються конфігурацією політичних сил усередині конкретної країни, наявністю та потужністю опозиції/апозиції між цими силами, зокрема, в аспектах зовнішньої політики. Із посиленням тенденцій багатополярності, безумовно, актуалізується методологічний принцип: чим складніші процеси, які супроводжують функціонування системи, тим більший ступінь свободи цієї системи, тим активніше зростає чисельність функціональних зв'язків і загальний показник напруженості у цілому в системі. При цьому зауважимо, що подібні зміни в системі призводять до її розбалансування, що, в свою чергу, стимулює структурні елементи системи працювати у напрямі пошуків додаткових ресурсів, спрямованих на стабілізацію як системи в цілому, так і її окремих елементів. Зазначене положення вповні коннотується із класичним принципом Ле-Шательє: якщо система перебуває у рівновазі, то через вплив діючих на неї сил, що викликають порушення рівноваги, система переходить у стан, який послаблює ефект зовнішнього впливу.

Будь-яка система, в тому числі і соціальна, в процесі функціонування та розвитку неодмінно проходить шлях здійснення вну-

трішніх трансформацій, які імпліцитно реалізуються відповідно до релевантних даних системі законів, принципів, закономірностей [3, 725]. Надзвичайно важливо визначити і виокремити ці загальні принципи, які є основою організації та функціонування системи міжнародних відносин. Вбачається доцільним, враховуючи властиві системі міжнародних відносин глобально-консолідуючі функції, сформулювати певні закони, що коннотують необхідні, загальні, сутісні зв'язки між структурними елементами, з яких досліджувана конструкція побудована.

Закон стратегічної суспільної мети визначає необхідність формування всезагальної, конгеніальної структурним елементам міжнародної системи мети, що сприятиме подальшому стабільному розвитку системи. Мета відповідає заданим параметрам, якщо вона: зафіксована в суспільній свідомості; інспірує максимальну когеренцію (згуртованість); задає напрям суспільної інтенції (спрямованості). За твердженням В. Парето, вибір окремою людиною або соціальною групою конкретної точки на шкалі цінностей значно знижує привабливість інших точок, тобто, якщо преферентний вибір зроблено, будь-які альтернативні варіанти вбачаються нонсенсом. Асоціації громадян — політичних особистостей, на думку Р. Патнема, створюються задля спільного досягнення цілей, що відповідають їхнім спільним бажанням, а також сприяють ефективності й стабільності демократичної влади, створюють умови для функціонування системи політичного плюралізму [2, 207].

Закон пріоритету соціальних цілей: конструктивний розвиток та оптимальне функціонування системи міжнародних відносин можливі за умови переважання соціальних цілей над політичними, економічними та ін., при цьому в основі всіх соціальних відносин та зв'язків перебуває індивід, мотивом поведінки якого є ідеали свободи, незалежності, самостійності.

Процес досягнення соціальних цілей реалізується у вигляді конкретної матеріальної сили, яка виступає як потужний фактор суспільного розвитку — соціогенезу. Усвідом-

лення індивідом пріоритету соціальних цілей перетворюють його на ідеальний тип людини, яка відчуває свою відповідальність не тільки в місцевому, локальному масштабі, а й у світовому, глобальному вимірі. Жодні досягнення держави у політичній сфері не здатні об'єднати суспільство, якщо в ньому, відповідно до так званого принципу Матфея, бідні біднішають, а багаті — багатішають.

Системи, створені людиною, — соціальна, політична, економічна, правова, культурна та ін., є системами фрактальними, тобто кожен елемент подібний — конструктивно, організаційно, функціонально — структурі всієї системи. Така властивість системи дає можливість сформулювати **закон фрактальності системи міжнародних відносин**: зростаюча ефективність діяльності кожної функціональної одиниці системи міжнародних відносин забезпечує підвищення рівня організації системи загалом. Однак слід зауважити, що тут має місце і зворотний вплив системи на її певні елементи. Соціокультурні, політичні особливості суспільств, на які накладається (як правило, компульсивно) цивілізуючий продукт діяльності міжнародних, транснаціональних організацій, викликають своєрідну дифракцію якісних ознак подібних суспільств, як структурних елементів системи міжнародних відносин. При цьому формується реальність із непередбачуваними, подекуди неприйнятними для світової спільноти якостями, ознаками та проявами (тут доречно пригадати біблійне “нове вино у старі міхи”). Невдалі спроби експорту адвентивних ідей, доктрин, цінностей в історично сформований буттєвий простір країн, як правило, слабозвинених (наприклад, дії європейських держав та США в Афганістані) — яскрава тому ілюстрація. Втім, зважаючи на прогресуючий кросинг народів, культур, цивілізацій, активізацію процесів глобалізації та локалізації, у широкому розумінні є підстави стверджувати, що світова система суспільств має вигляд теоретичної моделі єдиного об'єкта — світової спільноти суспільств.

Закон прогресуючої субсидіарності ґрунтується на загальноприйнятному понятті “субсидіарність”. Принцип субсидіарності

передбачає забезпечення такого положення, при якому компетенція у тій чи іншій сфері суспільної діяльності по можливості належить найбільш низькому рівню управління, максимально наближеному до населення. У цьому контексті закон прогресуючої субсидіарності може бути сформульовано таким чином: прогресивний розвиток світової системи суспільств збільшує компетенцію уряду окремої держави, мінімізуючи можливість впливу на нього з боку не тільки іншої держави, а й з боку наддержавних структур, за винятком явної загрози всій системі, або її окремим елементам. В умовах сьогодення США, наприклад, пояснюють деякі власні дії у світовій політиці (операції в Югославії, Афганістані, Іраку) принципом R2P (responsibility to protect) — “відповідальністю захищати”, але у багатьох випадках подібна “відповідальність” вбачається не тільки некоректною, а й у певному сенсі деструктивною.

Нарешті, **закон безперервної елаборації**: система міжнародних відносин як самоорганізована і самокерована система постійно потребує для власного функціонування й розвитку коригуючих уточнень, доопрацювань, прогресивних наукових розробок, за відсутності яких система світоустрою деволюціонує, починає експортувати ентропію, щоб підтримувати власну ентропію на невисокому рівні. Усе це, зважаючи на вже згадані стохастичність та евентуальність функціонування системи міжнародних відносин, дає підстави зробити висновок, що її розвиток не завжди (точніше, майже завжди) не збігається з прогнозами та очікуваннями; подібні антиципації навіть окремих етапів еволюції системи міжнародних відносин не відповідають очікуванням акторів процесу; настає ефект Кінсі, сутність якого в тому, що припущені очікування взагалі не очікуються.

Почасти стратегічні прорахунки політиків різних рангів, а також натхненників і розробників сучасної системи міжнародних відносин призводять до стану, про який американський політолог Джей Форрестер з певною часткою сарказму писав: “За погіршенням ситуації слідує зусилля, які її ще більше погіршують” [5, 195].

Отже, перед сучасними політологами (і не тільки) нині постає доволі складне завдання: переосмислити політичну картину світу з метою прогнозування розвитку нового світобачення, актуалізувати розв'язання однієї з найважливіших проблем сучасності — проблеми збереження життя на планеті Земля. Як підсумок, доречним вбачається нагадати вислів німецького філософа О. Хьоффе: “Нам варто усвідомити: щоб вижити, ми повинні не тільки діяти по-іншому, а й по-іншому мислити” [6].

Література

1. Берталанфі Л. Общая теория систем — критический обзор. / Л. фон Берталанфи / Пер. с англ.

Н. С. Юлиной]. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://macroevolution.narod.ru/bertalanfi.htm>

2. Гражданское общество: истоки и современность / Научн. ред. И. И. Кальной, И. Н. Лопушанский. — СПб.: Юрид. центр “Пресс”, 2006. — 492 с.

3. Костючков С. К. Структурні особливості та системні якості громадянського суспільства: соціологічна інтерпретація / С. К. Костючков // Гілея: наук. вісник. Зб. наук. праць. — Вип. 70 (3). — К.: ВІР УАН, 2013. — С. 723–727.

4. Пронин Э. А. Социально-политические конфликты современности: теоретические модели и национальная практика: Автореф. дисс. на соиск. ученой степени д-ра полит. наук: 23.00.04 / Э. А. Пронин. — М., 2004. — 51 с.

5. Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж. Форрестер. — М., СПб.: Terra Fantastica, 2003. — 379 с.

6. Hoffe O. Tragen die Wissenschaften eine Verantwortung für unsere Zivilisation? // Zukunftsethik und Industrie gesellschaft (Hrsg. von Meyer Th., Grebing H.) — München, 1986. — S. 77.

Не можна не погодитися із думкою А. Тойнбі про те, що історія кожного народу, держави та цивілізації у цілому розвивається за принципом виклик – відповідь – виклик. Процес формування нової системи міжнародних відносин відбувається в умовах, коли активно реалізується імплікація сучасної мультиполярної системи міжнародних відносин із модерними тенденціями розвитку міжнародних відносин: глобалізацією, локалізацією, інтеграцією та дезінтеграцією, світовою економічною кризою, зміною ролі національних держав. Докорінні правові, політичні й соціальні реформи змінюють стереотипи соціально-політичної реальності, модифікують концептуальне оформлення існуючих моделей міжнародного життя, потенціуючи формування нових проектів світоустрою, які ґрунтуються на принципах співпраці, відкритості, взаємної відповідальності, політичного, соціального, економічного і культурного партнерства.

Нельзя не согласиться с мнением А. Тойнби о том, что история каждого народа, государства и цивилизации в целом развивается по принципу вызов – ответ – вызов. Процесс формирования новой системы международных отношений происходит в условиях, когда активно реализуется импликация современной мультиполярной системы международных отношений с современными тенденциями развития международных отношений: глобализацией, локализацией, интеграцией и дезинтеграцией, мировым экономическим кризисом, изменением роли национальных государств. Коренные правовые, политические и социальные реформы меняют стереотипы социально-политической реальности, модифицируют концептуальное оформление существующих моделей международной жизни, потенцируя формирование новых проектов мироустройства, которые основываются на принципах сотрудничества, открытости, взаимной ответственности, политического, социального, экономического и культурного партнерства.

We can not agree with the opinion of Arnold Toynbee that the history of every nation, state and civilization as a whole develops the principle challenge – response – a challenge. The formation of a new system of international relations comes at a time when actively realized the implication of modern multipolar sys-

tem of international relations on modern trends in international relations: globalization, localization, integration and disintegration, global economic crisis and the changing role of nation states. Radical legal, political and social reforms changing patterns of socio-political reality, modify the conceptual design of existing models of international life potentsiyuyuchy formation of new world order projects that are based on the principles of cooperation, transparency, mutual accountability, political, social, economic and cultural partnership.

Надійшла 24 лютого 2014 р.